

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: De politiek voorbij: een blik op de jaren negentig
Eykelkamp, R.

Citation

Eykelkamp, R. (1995). Boekbespreking van: De politiek voorbij: een blik op de jaren negentig. *Acta Politica*, 30: 1995(4), 465-468. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450337>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450337>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

diet, weinig geordend, van de hak op de tak springend. Het zijn steeds weer nieuwe gedachten, soms meer, soms minder interessant. Het boek bevat een beschouwing over mensenrechten gezien vanuit verschillende perspectieven: de westerse traditie, de juridische traditie, de menselijke behoeften, de sociale structuren en de sociale processen. Wat dit boek in ieder geval *niet* is, is een uitgewerkte theorie, stoelelend op en gebruikmakend van, bestaande literatuur. Het gaat wél over belangrijke onderwerpen als het al dan niet universele karakter van de mensenrechten, de problematiek van het cultureel waardenrelativisme en de relatie tussen menselijke behoeften ('needs') en mensenrechten. Die behoeften zijn als het ware de rode draad in het boek. Hij probeert aan te geven in hoeverre bestaande mensenrechten of nog te ontwikkelen mensenrechten daarin kunnen voorzien. Galtung geeft blijk van een grote belezenheid, zij het niet zozeer op het gebied van de mensenrechten zelf. Zo geeft hij bijvoorbeeld een behandeling van een aantal artikelen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de beide VN mensenrechtenverdragen, maar verwijst niet naar de commentaren in de ter zake relevante literatuur. Vermoedelijk interesseert hem dat ook nauwelijks. In zijn behandeling van het Internationale Verdrag over Economische, Sociale en Culturele Rechten (p. 87-88) komen de in 1986 totstandgekomen 'Limburg Principles' die een uitvoerig commentaar en interpretatie bevatten van alle artikelen van het betreffende verdrag, niet ter sprake.

Het ontbreken van verwijzingen naar wat als 'de mensenrechtenliteratuur' kan worden aangeduid, leidt ertoe dat bepaalde bezwaren tegen zijn benadering onvoldoende belicht worden. Zo geeft hij een uitvoerige lijst van menselijke behoeften die nog op de 'wachtlijst' staan, om als mensenrechten te worden erkend, lopend van het 'recht op slaap' tot het recht om vrij te zijn te experimenteren met alternatieve levenswijzen. Hij heeft echter weinig oog voor het gevaar van begrippeninflatie, in de zin dat alles wat maatschappelijk aantrekkelijk wordt gevonden tot 'mensenrecht' wordt verheven. Galtung is vóór de erkenning van collectieve rechten en meent, ten onrechte, dat een aantal ervan (ontwikkeling, een schone omgeving en vrede) al min of meer zijn erkend. Hij heeft weinig oog voor de problemen die een dergelijke erkenning met zich mee brengt en met name dat het negatieve consequenties kan hebben voor reeds bestaande individuele mensenrechten.

Dat neemt alles niet weg dat hij zeker interessante beschouwingen ten beste geeft, met name daar waar het gaat over de aard van menselijke basisbehoeften. Typisch Galtungaans rechten zijn de 'freedom to experiment with alternative social formations' en 'the freedom to have a richter choice in ways of life' (p. 77). Ronduit zwak is hij echter, als hij zijn argumentatie vervangt door retorische vragen: 'Why do artists and authors have the right to put their names on paintings and books, but workers not on cars?' (p. 79). Om de eenvoudige reden dat die kunstenaars, als het goed is, hun schilderijen en boeken zelf hebben bedacht of ontworpen, terwijl dat bij arbeiders in een autofabriek zelden het geval is. Dat neemt niet weg dat Galtung wel gelijk heeft, als hij een betoog voert voor, waar mogelijk, de vergroting van de betrokkenheid van de arbeiders bij het door hun vervaardigde produkt. Daar is best iets voor te zeggen, als kan men zich afvragen of dat als 'mensenrecht' moet worden erkend.

Bekend van Galtung is dat hij zich altijd inzet voor erkenning van, naast de Judeo-Christelijke waarden, opvattingen die wortelen in de traditie van de Islam, het Boeddhisme en het Hindoeïsme. Maar ook bij dit onderwerp kan het stellen van retorische vragen niet doorslaggevend zijn: 'The norm-sender for the Muslim is Allah. But why not let the UN reproduce an Islamic norm for the benefit of non-Muslims?' (p. 22) Ja waarom eigenlijk niet? Het antwoord is dat dit wel talloze malen is geprobeerd, maar dat tot op heden de vertegenwoordigers van Islamitische landen er niet in zijn geslaagd overeenstemming te bereiken over zo'n alternatief normenstelsel.

Galtung streeft er naar het merendeels op het westers gedachtengoed stoelende mensenrechtenstelsel een meer universeel karakter te geven. Dat is een op zichzelf nuttige gedachte, die echter nog aan belang zou hebben gewonnen, als hij hem zou hebben geplaatst tegen de achtergrond van het internationale debat, zoals dat de laatste jaren sedert de Tweede VN Wereldconferentie voor de Mensenrechten in Wenen (1993) wordt gevoerd. Dan zou hij bijvoorbeeld ook de door verschillende Aziatische regeringen (China, Indonesië, Singapore, Maleisië) ter tafel gebrachte argumenten hebben kunnen bespreken. Het is zeker een gemis dat dit nu niet gebeurt.

Is het boek, gezien de geopperde bezwaren daarom waardeloos? Nee, het is alleen minder geschikt, om een beginnend student in handen te geven, omdat het daarvoor onvoldoende inzicht biedt in de stand van kennis op het gebied van de rechten van de mens. Maar voor de meer gevorderden blijft Galtung tegelijk irritant en een ware luis in de pels. Wat hij te zeggen heeft over uiteenlopende onderwerpen als de relatie tussen voedsel, gezondheid en energie, het recht op mentale gezondheid, de internationale structuur van martelingen, mensenrechten en de structuur van ecologisch evenwicht, mensenrechten en de structuur van de vrede, is altijd de moeite van het kennismaken waard.

P.R. Baehr

L. Huyse, **De politiek voorbij: een blik op de jaren negentig**. Kritak, Leuven 1994

Er is een paradoxale ontwikkeling aan de gang rond het fenomeen democratie. Terwijl op veel plaatsen in de wereld democratieën worden gevestigd, wordt zij in West-Europa en de Verenigde Staten steeds minder gewaardeerd. Hier, zo wordt gezegd, verkeert de democratie in een crisis. Een van de meest besproken symptomen van die crisis is de kloof tussen burgers en politici. In de literatuur worden nogal wat maatregelen gesuggereerd waarmee de kloof zou moeten worden gedicht. Populair zijn vooral herwaardering van het parlement, partijvernieuwing, modernisering van het openbaar bestuur en herstel van het politiek fatsoen.

De Vlaamse hoogleraar Luc Huyse stelt in zijn boek *De politiek voorbij* dat bovengenoemde analyse van de kloof op een tweetal vooronderstellingen berust, die naar zijn mening niet kunnen worden volgehouden. In de eerste plaats moeten wij ons realiseren dat wanneer burgers zich laten vertegenwoordigen, er automatisch een af-

stand ontstaat tussen kiezers en gekozenen. Immers, het publieke debat wordt niet meer gevoerd door de massa, maar door enkele honderden volksvertegenwoordigers in parlement, regering en gemeenteraad. De kloof waarover wordt gesproken kan dus nooit verdwijnen. Zij kan alleen breder of smaller worden, al naar gelang de politieke agenda aansluit bij de belevingswereld van de burgers. Daarnaast wordt er stilzwijgend van uitgegaan dat 'de kloof' een eenduidig begrip zou zijn. In de tijd gezien is dat zeker niet het geval. Was het tot de jaren zestig zo dat ongenoegen over het functioneren van de politiek zich vooral richtte op de volksvertegenwoordigers, tegenwoordig moet de overheid het in al haar gedaanten bekopen. In plaats van een kloof tussen burgers en politici spreekt Huyse dan ook liever over een kloof tussen burgers en politiek. Politiek is daarbij een verzamelterm voor alles wat met het politieke systeem wordt geassocieerd: politici, parlement, gemeenten, ministeries, ambtenaren, noem het maar op.

Maar er is meer aan de hand. Het boek van Huyse draait voor een belangrijk deel om de stelling dat er een 'geruisloze mutatie' aan de gang is, waardoor zowel de burger als het politieke domein ingrijpende veranderingen ondergaan.

Huyse signaleert twee tendensen die de burger van vroeger onherkenbaar hebben veranderd. Individualisering heeft ertoe geleid dat traditionele rolpatronen plaats hebben gemaakt voor een keur aan gedragalternatieven. Deze ontwikkeling is vooral goed te merken in de sfeer van het gezin (andere relatie- en leefvormen, emancipatie van de vrouw) en het werk (met name kortere werktijden maken dat werk minder nadrukkelijk het leven van mensen programmeert). Hand in hand met de individualisering gaat de opmars van de 'genegocieerde samenleving.' (p. 45) Burgers accepteren niet langer dat een overheid ze in ouderwetse hokjes probeert te duwen. Ze willen als individu worden erkend. Dat betekent dat ze enerzijds willen dat de overheid de mogelijkheden schept om hun leven in te vullen zoals zij dat willen (zoals een BOM-moeder), maar dat ze ook weer niet willen dat de overheid betuttelend optreedt. Deze tegengestelde eisen maken het voor de overheid bijzonder ingewikkeld om beleid te voeren.

Niet alleen de burger maar ook de politiek is ingrijpend veranderd, of 'uit zijn grenzen gebroken', zoals Huyse (p. 88) het zelf noemt. Er is sprake van een proces van internationalisering waardoor nationale regeringen een deel van hun macht verliezen aan grensoverschrijdende regio's en aan de Europese Unie. Politieke systemen, die er op waren ingericht om op het niveau van de nationale staat te werken, zijn niet goed in staat om problemen zoals werkloosheid, milieuvervuiling en deïndustrialisering aan te pakken. Dit probleem wordt versterkt doordat nationale regeringen niet graag toe willen geven dat ze steeds minder belangrijk worden. Zij worden dus verantwoordelijk gehouden voor beslissingen die de hunne niet zijn.

De grenzen van de politiek worden ook verlegd doordat politieke activiteiten zijn uitgewaaid over sectoren die eigenlijk niet tot het politieke domein gerekend worden. In de eerste plaats doelt Huyse op het bedrijfsleven. Multinationals zijn in staat om verbodsbepalingen van het ene land te omzeilen door de productie te verplaatsen naar het buurland, of zelfs naar andere werelddelen. De dreiging hiermee is vaak al voldoende om politieke beslissingen te sturen. In het kielzog van het bedrijfsleven

verwerft ook de (natuur)wetenschap toenemende politieke macht. Ontwikkelingen zoals die rond kernenergie en genetische manipulatie hebben een geweldige impact op de samenleving als geheel. De kruisbestuiving tussen deze sectoren vergroot de invloed die zij hebben in onze techno-economie. Politieke macht reikt ook via de rechterlijke macht uit over de traditionele grenzen van het politieke domein. Politici stellen beslissingen over maatschappelijk gevoelige kwesties eindeloos uit, zodat rechters worden gedwongen het initiatief te nemen. De jurisprudentie rond abortus en euthanasie bevestigt het betoog van Huyse op dit punt. Tenslotte spelen de media een nieuwe rol. Waren zij voorheen herkenbaar als exponent van een bepaalde zuil, tegenwoordig gaat het bij de programmering vooral om commerciële belangen.

Hoewel politieke beslissingen in toenemende mate worden beïnvloed door activiteiten binnen deze sectoren, pretenderen beroeps politici, bedrijfsleiders, wetenschappers, rechters en journalisten alsof alles bij het oude is. Ten onrechte, volgens Huyse, want de politisering van de genoemde sectoren heeft tot gevolg dat het democratische gehalte van de natie-staat afneemt; met het verschuiven van de macht verschuift namelijk niet automatisch ook de politieke verantwoordelijkheid. Die komt als vanouds op het bord van de politici terecht.

Wat moet er volgens Huyse dan gebeuren om de democratie te revitaliseren? In de eerste plaats moet de verhouding tussen burgers en bewindslieden weer helder worden. Huyse zet zich daarbij af tegen het idee dat dat zou kunnen via bijvoorbeeld het referendum. Dit hulpmiddel lijkt nog het meest op een vrijblijvend consumentenonderzoek en stimuleert daarmee het marktdenken. In plaats daarvan wil Huyse het maatschappelijk middenveld nieuw leven inblazen. Hetzelfde geluid, dus, dat ook bij christelijke partijen te horen is. Daarnaast moeten de gepolitiseerde sectoren worden gedemocratiseerd. Uitgaande van de stelregel dat macht in een democratie gelegitimeerd moet worden, komt Huyse met twee suggesties: 'tegenspraak als tegenmacht' en 'aansprakelijkheid'. 'Tegenspraak als tegenmacht' kan betekenen dat burgers kritisch zijn ten opzichte van het bedrijfsleven, de wetenschap, de rechterlijke macht en de media, en daar ook uiting aan geven. Een andere vorm van tegenspraak is dat van 'interne oppositie': ook de werknemers binnen de genoemde sectoren kunnen hun recht op vrije meningsuiting doen gelden, en op die manier de beslissingen van een organisatie beïnvloeden. Het idee van aansprakelijkheid houdt in dat gepolitiseerde sectoren (juridisch) kunnen worden aangesproken op hun handelen. Op deze manier wil Huyse bereiken dat de verantwoordelijkheid voor de activiteiten binnen de gepolitiseerde sectoren niet telkens weer bij politici komt te liggen, maar dat bedrijfsleven, wetenschap, rechterlijke macht en media zelf kunnen worden geconfronteerd met de gevolgen van hun activiteiten. Huyse doelt dus in feite op een soort morele verantwoordelijkheid, en alhoewel hij moet toegeven dat het praktisch onmogelijk is om daar juridische betekenis aan te geven, uit hij wel de hoop dat het er ooit nog eens van komt.

De politiek voorbij is, zoals Huyse in het voorwoord aankondigt, 'meer een oefening in giskunde dan een op harde bewijzen rustende uiteenzetting'. (p. 8) Met behulp van veel voorbeelden, beeldspraak en herhaling van standpunten (zoals samenvattingen aan het eind van elk hoofdstuk) probeert hij de lezer mee te krijgen in zijn specula-

ties. Het aardige van deze aanpak is, dat Huyse de aandacht weet te vestigen op een vraag die politicologen niet snel tot de hunne rekenen: wat *betekent* democratie voor een maatschappij die in belangrijke mate wordt vormgegeven door niet-democratische instituties zoals bedrijfsleven, wetenschap, rechterlijke macht en media?

Het voornaamste bezwaar dat ik tegen het betoog van Huyse heb, is de manier waarop hij het huidige politieke systeem in een slachtofferrol plaatst. De burger is aan het calculeren geslagen, het bedrijfsleven is een kongsi met de wetenschap aangegaan in een strijd om de politieke macht, de rechterlijke macht probeert als een eigenzinnige nestor de samenleving te sturen en de media zijn sinds de ontzuiling niet langer te vertrouwen. Afgezien van de vanzelfsprekendheid waarmee Huyse dergelijke typering poneert zonder ze met argumenten te staven, is het niet duidelijk of ze uniek zijn voor deze tijd. Zo brengt individualisering natuurlijk specifieke problemen met zich mee, waarvan calculerend gedrag er een kan zijn. Maar problemen deden zich ook voor rond de industrialisering, de schoolstrijd en de vrouwenemancipatie, om maar enkele veranderingen met grote sociale gevolgen te noemen. De politiek heeft dus nooit te maken met onveranderlijke burgers. Hetzelfde geldt voor de sectoren die volgens Huyse gepolitiseerd zijn. Op het moment dat een multinational om belastingtechnische redenen dreigt het land te verlaten, is dat geen voorbeeld van politieke macht, maar bedrijfspolitiek. Bedrijven willen graag weinig belasting betalen, en dat is altijd al zo geweest. Uiteindelijk is het aan politici om uit te maken hoe gevoelig ze voor dergelijke pressie zijn. De wetenschap kan weliswaar kerncentrales ontwikkelen, maar politici bepalen nog altijd of ze worden gebouwd. Door snellere besluitvorming van politici zou de rechterlijke macht geen politieke verantwoordelijkheid hoeven te nemen. En de media zijn overzichtelijker dan ooit, nu het bijna niet meer om een ander ideaal lijkt te gaan dan geld verdienen.

Huyse weet niet aannemelijk te maken dat er werkelijk sprake is van een trend, waarbij politieke macht verdwijnt uit het politieke systeem. Waar hij aanwijzingen ziet dat zo'n trend er zou kunnen zijn, is hoogstens sprake van (zware) druk op politici. De mate waarin en de manier waarop politici worden beïnvloed gaan met de tijd mee, en Huyse lijkt daar moeite mee te hebben. Democratie is evenwel niet statisch, maar voortdurend in beweging. Dat Huyse zich hier tegen verzet blijkt uit zijn opmerkelijke pleidooi voor invoering van een Aziatische versie van democratie. 'Deze variant, te vinden in landen als Singapore en Japan, is een combinatie van sterk kapitalisme, sterke staat en zachte, want beperkte democratie.' (p.175) Huyse heeft gelijk wanneer hij stelt dat een meer geleide staatsvorm nodig is om de grenzen van 'het politieke' te beschermen. De daarvoor noodzakelijke 'politieke cultuur van het Verre Oosten' (p.175) is evenwel niet zo gemakkelijk te importeren als Huyse doet voorkomen. Democratie kan niet worden opgesloten binnen vaste grenzen van 'het politieke'. Dat veranderingen niet altijd kunnen worden gestuurd in de door ons gewenste richting, is inherent aan de democratie zoals wij die in het Westen kennen.

Regobert Eykelkamp

Justin Rosenberg, *The empire of civil society: A critique of the realist theory of international relations*. Verso, Londen en New York, 1994.

Justin Rosenberg's *The empire of civil society* might just as well have been titled *Marx is back*. At many points in his book, Rosenberg turns to Karl Marx's writings on the development of capitalism to find answers to the questions he poses about the study of international relations, the essence of international politics, and realist theory. It is this characteristic that makes the book both interesting and vulnerable. The book is interesting, because Rosenberg's views on the discipline of international relations (IR) do not fit into the conventional pattern of rejecting the obvious Marxist assumptions. The book is vulnerable, because Marxist ideas and assumptions have been criticized by so many scholars that it is almost impossible to counter the critique at all points. On the whole, I will argue in this review, Rosenberg's alternative perspective on IR is not entirely convincing.

The book's subtitle, *A critique of the realist theory of international relations*, suggests that the book is mainly about realism. It is not. Justin Rosenberg has chosen realism as a starting point for the development of a new perspective on IR, and addresses many more problems than the shortcomings of realism. From the point of view of composition, Rosenberg's *The empire of civil society* is somewhat disappointing – the author appears to have anticipated this disappointment, since he has pointed out in the Introduction that he has left the chapters of the book 'substantially unchanged (...) and in the order in which they were composed over four years of doctoral research' (p. 7). To this the author adds: 'Had the destination of the argument been known in advance, a more direct route could have been followed, from a more promising starting point than realist IR' (p. 7).

Rosenberg's undertaking is not a modest one: he attempts to reinterpret the history of international relations so that he can prove that conventional interpretations, such as realism, are fundamentally flawed. He tries to substitute an interpretation based on Marx's theory of the modernization of social and economic structures for the classical, realist perspective on international relations. Rosenberg's *The empire of civil society* aims to contribute to the reorientation of the discipline of international relations. In this review, I will discuss the two central themes of the book. First, I will go into Rosenberg's critique of realism. Secondly, I will consider his alternative perspective for the study of international relations.

In the first chapter, Rosenberg discusses the work of several well-known scholars of international relations, most notably E.H. Carr, Hans Morgenthau and Kenneth Waltz. Without using the term, Rosenberg seems to embark upon a 'deconstruction' of the classic texts, trying to find out what is the 'hidden meaning' of these works. He concludes that realism 'is not simply a focusing of attention on the state-political aspect of international relations. It is a *determinate construction* of political reality which entails a series of hidden propositions and symptomatic silences. Realism is the *conservative ideology* of the exercise of modern state power: it provides a terminology of international relations which dramatizes the dilemmas, legitimizes the priorities and